

eszmék híve rámutatott azokra a különbségekre, amik a képviselőválasztási urna előtt megnyilatkozó Tolna vármegye politikai érzelmei között fennállnak s arra mutat rá, hogy ezt a nézeteltérést a jövőben meg kell szüntetni. E szavak után az elnök, Eizer J. indítványozta Petrich Ferenc mielőbbi dísztaggá való kinevezését.⁴⁴

Ennek a kinevezésnek azonban már nem sokáig örülhetett. Hosszú szenvedése után 1908. október végén vagy november elején elhunyt. Halálának dátuma elég sokáig kétes volt előttem, mivel az egyik forrás 1899-et, a másik 1908-at közölt. Ekkor döntöttem úgy, hogy felkeresem az evangélikus lelkészt, aki rendelkezésemre bocsátotta a halotti anyakönyvi kivonatot. Ám a háborús pusztítások következtében az 1908-as év elejétől a könyv a tűz martalékává vált. Ezután a levéltárba vezetett az utam, ahol sajnos megint nem találták meg az elhalálozás dátumát, pedig a forrásanyag hiánytalan volt. Majd az az információ jutott birtokomba, hogy a paksi evangélikus temetőben megtalálható a sírboltja. Elmentem és megnéztem, mi is van a fekete márványoszlopra vésvé. Ekkor derült fény a rejtélyre: 1908. Ismét felkerestem a levéltárat, ahol átnéztem az 1908-as újságokat, és rábukkantam a Tolna megyei Közlöny 1908. október 8-i számára, amiben a következőket olvastam: „Volt országgyűlési képviselő halála. Mint mély részvétellel értesülünk, hanusfalvi Petrich Ferenc 48-as honvédszázados, volt országgyűlési képviselő és megyebizottsági tag, hosszas szenvedés után, életének 83-ik évében csendesen elhunyt. A megboldogult, mint vitéz honvédszázados végigharcolta dicső szabadságharcunkat és rendíthetetlen híve volt a függetlenségi eszméknek. Több cikluson át 48-as programmal a kölesdi kerületet képviselte és agilis tagja volt a függetlenségi pártnak. A parlamentben gyakran felszólalt, különösen gazdasági kérdésekben adta elő gyakorlati tudását. Puritán tiszta jelleméért becsülték és szerették. Halálát Petrich Árpád, Petrich Jolán, Petrich Gizella férj. Zsigárdy Istvánné, Petrich Elemér gyermekei továbbá menyei, vejei unokái és dédunokái gyászolják.”⁴⁵

Csontos Csilla

Népi ellenállás kísérlete Csongrádon 1849 júliusában

A lendületesen előrenyomuló osztrák és orosz csapatoknak – a szabadságharc utolsó napjaiban – csak két városban kellett kegyetlen eszközökkel letörni a „békés” lakosság ellenállását: a Tisza-parti Csongrádon 1849. július utolsó napjaiban és a felvidéki Losoncon augusztus elején. Mindkét várost az ellenállás megtorlásaképpen – Csongrádot az osztrákok, Losoncot az oroszok – kirabolták és felgyújtották.¹

Ezek az események meggyőző erővel igazolták, hogy az ellenség megszálló, sarcoló erőivel szemben igen szűk körű volt az úgynevezett népi ellenállás, amelyre még június végén Kosuth és Szemere kiáltványra hívtak fel, buzdított. Egyébként is a kíméletlen megtorlás, amit mindkét város elszenvedett, riasztó és elretentő példaként hatott közelben és távolban egyaránt. E tények ismeretében jogosnak fogadhatjuk el tehát Hermann Róbert hadtörténész megállapítását, miszerint „a népi ellenállás nem volt alkalmas az ellenség előnyomulásának megakadályozására, s hasznuk nem állott arányban az elszenvedett megtorlással és áldozatokkal.”²

Mégis, a szűkebben vett történelmi ítéleten túl az ezen eseményekhez kapcsolódó különböző emlékek, legendák alkalmasak arra, hogy kisebb-nagyobb közösségek történelmi tudatának, önbecsülésének, hagyományörzésének erősítését szolgálják. Az eseményeknek ezt a funkcióját töltötték be a csongrádi történelemszövegekről szóló emlékezők, többek között a csongrádi

⁴⁴ Ugyanott

⁴⁵ Tolna megyei Közlöny 1908. október 8.

¹ Gracza György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. Bp., V. köt. 1094., IV. köt. 624. old.

² Hermann Róbert: Egy ismert-ismeretlen Kossuth-levél 1849-ből. Forrás. 1980. 3. 70–71. old.

születésű Váry Gellért piarista tanár 1904-ben napvilágot látott írása³ és Sággy Mihály polgári iskolai tanár 1910-ben megjelent könyvecskéje.⁴ Mindkét mű alaposan részletezi az 1849. július végén történteket; helyenként bőven élve a túlzásokkal és a történet romantikus színezetű megjelenítésével. Mivel ezek az események – noha a szabadságharc történetének egy, még Kossuth Lajossal is kapcsolatba hozható fejleményeiről van szó – csak igen szűk körben ismeretek, érdemes közreadni a krónikáját.

1949. július 27.

A hadi helyzet kritikus. Haynau főerői már csak harminc kilométerre Csongrádtól, Kiskunfélegyházán táboroztak. A városban tartózkodó honvédelmi alakulatok még az előző napokban áthúzódtak a Tiszántúlra, Szentesre. Tehát a városban katonai erők nem tartózkodtak.

Haynau a reggeli órákban a helyzet felderítésére és élelmiszer rekvirálási céllal a városba küldte Bruselle őrnagyot két század ulánussal. Ekkor még a lakosság és az osztrákok kapcsolata „békésnek” mondható, hiszen a reggel kilenc óra tájban bevonuló ellenséges katonaságot a csongrádiak kiszolgálták. Ezt a következőképpen mutatja be egy majdnem korabeli, 1852-ben papírra vetett jelentés: „A városháza udvarán letelepedvén (mármint az osztrákok – a szerző), részökre a lakosok által élelem hordatott össze. Kevés mulatozás után éji szállásra kimentek a városból s a városon kívül fekvő dézsmaházi épület mentén letelepedtek, s a lovak részére kívántatott széna és szalma részleteket a legillendőbb renddel és békével hordogatta ki a városi lakosság. Másnap reggel korán a város alól *csendesen és szép renddel*, minden legkisebb kellemetlenség és sértegetés nélkül elhúzódtak, és a város csendes lett.”⁵

1849. július 28.

Ezen a napon a Szentesen tartózkodó Kossuth Lajos tudomást szerzett arról, ahogyan a csongrádiak fejet hajtottak az ellenség előtt. Vélekedése szerint ez a magatartás semmiképpen nem illett bele abba az elképzelésbe, hogy az ellenség hátában a lakosoknak ellenállást kell tanúsítania, a kisebb csapatokat meg kell semmisítenie. Mivel ez Csongrádon nem történt meg, ezért egy keményhangú felszólító levélben figyelmeztette a város lakosságát a kötelességére. Ezt a levelet kapta meg a nap folyamán a város elöljárósága.

A levél tartalma kettős: egyrészt parancsokat osztogat a meghunyászkodó város lakóinak, másrészt tájékoztatja őket a hadi helyzetről. A parancsoló levélrészlet így hangzik: „Csongrád városa közönségének a haza nevében parancsolom: 1-ször hogy az ellenség mozdulatairól Szentesre tudósításokat küldjön, miután lovas emberek által az ellenség mozdulatairól magának mindig biztos tudósításokat szerzett. 2-szor A csongrádi magyar nép becsületéről azon szennyet háritsa el, mellyel tegnap meg lón fertőzve, ti. hogy 200 ember merte Csongrádot megszállni. – Kisebb ellenséges csapatokat agyon kell verni. – Ez a legjobb mentés. Ha a nép elhagyja magát, el fogja veszteni a szabadságát, s meg is érdemli, hogy elveszítse.”⁶ Arról, hogy a levélben megfogalmazott parancs eljutott-e a címzetekhez, s azok ezt hogyan fogadták, nincs semmiféle ismeretünk. Az viszont bizonyos, hogy a „Kossuthi levélparancs híre valamilyen úton-módon eljutott Bruselle őrnagyhoz, akit ez a hír „visszavezényelt” Csongrádra. Hogy volt-e egyéb indítéka is az osztrákok másnapi atrocitásainak, pontosan nem ismerjük.

1849. július 29.

Délben egy század vasas és egy század ulánus élén tért vissza a városba Bruselle őrnagy. Bevonulásuk, ellentétben a két nappal ezelőttivel, kihívó és agresszív volt. Ezt a visszaemlékezők ekképpen jelentették meg: „az utcán álló lakosok fejéből a kalapokat kiverték, s azokat néhány kardlappal is fenytették; a nők fején akkor divatozott háromszínszélű kendőket letépték, és más illetően a lakosokra kellemetlenül hatott sértegetésekkel izgatták a különben elég csendes kedélyeket.”⁷

³ Váry Gellért: Emléklapok Csongrád múltjából. (Facsimile kiadás) Szeged, 1974.

⁴ Sággy Mihály: Csongrád 1848-49. Csongrád, 1910.

⁵ Közli Sággy Mihály i.m. 89-90. old.

⁶ Idézte Hermann Róbert i.m. 70-71. old.

⁷ Sággy Mihály: i.m. 89. old.

Az osztrákok a városháza udvarán elköltött ebéd után összeterelték a városi tisztviselőket és nemzetőr tiszteket, akiktől Bruselle a Kossuth-levelet követelte. A források a levél sorsáról, tehát arról, hogy átadták-e vagy nem az ellenségnek, nem szólnak, de az bizonyos, hogy valahogyan mégiscsak a kezükbe jutott, hiszen Haynau vezérkari főnöke közzétette egy 1850-ben kiadott munkájában.⁸

Az események innen kezdve gyorsan perogtek. Sallay János és Blázsik Mihály nemzetőr tiszteket, valamint a város bíróját, Szabados Antalt letartóztatták, majd elkezdték vallasni őket. Ekkorra már a városháza és templom közötti téren több ezer csongrádi gyűlt össze; a többségük éppen a nagymiséről jövet szerzett tudomást az események alakulásáról. Az, hogy a császári tisztek egyike Kossuth-betyárnak titulálta az egybegyűlteket, sőt akasztófát ígért nekik, még nem lázította fel a tömeget. Viszont a templomtoronyból figyelő őr jelentése, hogy a Tiszán túl a magyar honvédség ágyúkkal vonul fel, már felgyorsította az eseményeket. Az osztrákok felsorakoztak a kivonuláshoz magukkal hurcolva a letartóztatottakat. Eközben a honvédség tüzelése felbátorította a tömeget. Megtámadták a császáriakat, és kiszabadították a foglyokat. Az összetűzésről szóló írások több tekintetben is ellentmondanak egymásnak, ezért a valóságos történet felderítése szinte lehetetlen. Ami mindenképpen bizonyos, voltak halálos áldozatok is; és az, hogy az erőfölényben lévő fegyveres ellenség meghátrált, visszavonult.

De szóljanak ezek után a történetekről a visszaemlékezők. Először idézzük fel Váry Gellért szavait, aki gyermekként élte meg a tragikus napokat: „négy óra tájon már azt láttuk, mint vágatnak a házunk előtt rendetlenül a tarajos sisakú vasas németek kifelé a városból göröngyökkel hajigálva száz meg száz paraszt legény és inas gyermektől. Arra kijebb tán ötöt le is ütöttek a lóról és agyonverték. Még szegény édesapám is egy nagy botot kapott a kezibe, és ki akart szaladni az utcára németet ütni, de édesanyám már előre bezárta a kaput, s így az ő szándéka szerencsésen meghiúsult.”⁹

Az 1852-es hivatalos jelentés – érthető módon – kisebbíteni próbálja a „csata” méreteit, és a következőképpen szűkíti le a bűnösök körét: „a városi lakosok közül néhányan a császári katonaságot kimenése alkalmával kalapokkal, göröngyökkel és botokkal hajigálták, közülük néhányat leverték, de ez sem volt a lakosságunk vagyonosabb vagy csendesebb vérmérséklettel bíró nagy része, hanem csak egynehány semminélkül álló se bor által fölhevülve volt lakos.”¹⁰ S végül lapozzuk fel Sággy Mihály könyvecskéjének idevágó részleteit: „Kalappal, bottal, meszelőnyéllel ütötték-verték a katonaságot (kinek mi esett a kezeügyébe leghamarább). Az osztrák gyalogosok sebes futásban, a lovasok gyors galoppban igyekeztek a félegyházi úton kifelé a városból. Eközben a Kókai Márton-féle ház padlásáról egy lövés hangzott el, mire az ulánus főhadnagy holtan bukott le a lóról. Azután a nekibátorodott nép ásóval, baltával még több közembert (valószínűleg katonai személyt – a szerző) marasztalt itten örökre. A határ ibolyási részén három osztrák katona haladt egy muníciós kocsin, akiket G. P. és B. P. több társaikkal együtt szintén agyonverték, a hullákat pedig a szőlőben ásták el.”¹¹

De a harci lendület nem teljedhetett ki, mert a „győztesek” – látva, hogy az osztrákokat ágyúzó honvédek visszavonulnak Szentes irányába – megijedtek saját bátorságuktól, s menekülni kezdtek a Tiszán túli rétekre, nádasokba, mert tudatára ébredtek annak: tettük után csak a megtorlás következhet. A helyi szóhasználat ezt a menekülést nevezte el „szaladásnak”.

1849. július 30.

A várt megtorlás nem maradt el, ugyanis Haynau büntető csapatot küldött a rebellis csongrádiak ellen. A gróf Thun tábornok által vezetett két zászlóalj gránátos, egy vasas ezred, egy ulánus divízió és egy tüzér úteg parancsa: a város elpusztítása, a lakosság megbüntetése, megfélemlítése volt.

⁸ Wilhelm Rammung: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer 1849. Pest, 1850. 295–297. old.

⁹ Váry Gellért: i.m. 40. old.

¹⁰ Sággy Mihály: i.m. 91–92. old.

¹¹ Sággy Mihály: i.m. 91–92. old.

A csongrádiakat mentő akciók már Félégyházán elkezdődtek. Váry Gellért tudomása szerint, mivel Haynau „egész Csongrádot porrá akarta ágyúztatni Müller Mihály akkori félegyházi prépost nagyon keményen könyörgött előtte, első kegyetlen határozatát három napi szabad rablás és gyűjtogatásra szállította alá.”¹² A városba bevonuló gróf Thun elé pedig Bánó Mihály helyi plébános járult az oltári szentséggel, hogy kegyelemért könyörögjön. A könyörgés hatására a parancsnok fontolóra vette, hogy enyhíteni fog a szigorú parancson, s „a büntetést szelvidebb fokúra változtatván, nevezetesen 24 óráig tartó szabad rablás és a város felgyújtására.”¹³

A büntető akció házkutatásokkal kezdődött, amelyek során Piroska István kovácsmesternél több egyenesre szegezett kaszát találtak, ezért letartóztatták. Csernus Sándort is kereste a katonaság, de őt a felesége egy ruhásszekrénybe bújtatta, ezért nem tudták elfogni. Ezek után következett a kíméletlen szabadrablás, ami egészen késő estig tartott. A katonaság házról házra járva szinte mindent elvitt: élelmiszert, bort, pénzt, állatot. Az otthon maradt öregek csak fájdalommal elviselték a kegyetlenkedéseket, ellenállásról szó sem lehetett.¹⁴

A késő esti órákban kezdődött a város felgyújtása, ahogy a helyiek emlékezetében élt: „kivilágítása”. Dokumentumaink ebben is ellentmondásosak, elsősorban a pusztítás mértékét ítélik meg másképpen. Az 1852-es jelentés a következőképpen részletezi: „ mintegy 9 óra tájban este több apró csapatokban megoszlott katonaság a várost egyszerre 8 helyen meggyújtotta s akkori száraz idők következtében kevés idő múlva a tűz 21 helyen rombolt s hogy a tűzoltáshoz semmi eszköze se legyen a lakosságnak, a városban volt vízi puskákat is a tábornok ültöt helyekre a katonák a városból kivitték, minek következtében a tűz minden legkisebb ellenállás nélkül igen elharapódzott. Az imitt, amott a tüzet oltani megkísérelt lakosok is a katonaság által szuronnal és karddal üldöztek, többen megsértettek, egynehányan bele is halván. A tűz, hogy a várost végképpen el nem hamvasztotta, csak az isteni gondviselésnek lehet köszönni, hogy a legkisebb szél nem léteben a tűz további táplálékot nem nyerve, ez magától megszűnt, s mintegy 93 ház a lángok martalékává, azok tulajdonosai pedig csaknem földönfutókká lettek.”¹⁵

Sághy Mihály feldolgozásában találhatunk még további adatokat is, például a következőket: „leégett a két szárazmalom is és a kapott sérülésekbe többen bele is haltak.”¹⁶ Hogy nagyobb pusztítást a tűz nem végzett, az annak volt köszönhető, hogy aznap szélcsend volt. A szabadrablás még másnap is folytatódott, s csak ezután vonult el a büntető expedíció Haynau főcserege után Szeged irányába.

A helybeliek még hosszú évtizedekig emlegették, s az idősebbek napjainkban is őrzik emlékét ennek az egyedülálló „haditettnek” és a kegyetlen megtorlásnak. A történelmi tanulságokon túl – amelyeket a bevezetőben már összegeztem – arra is felhívják a figyelmünket a másfél évszázaddal ezelőtti történet csongrádi események, hogy ezek alapos és részletes helytörténeti tisztázására milyen nagy szükség van még jeles évfordulóktól függetlenül is, talán annak a reményében, hogy megfelelő emléktáblák és jelek őrizzék a város különböző pontjain a történetek nyomait, buzdítva az utódokat mindenféle zsarnoksággal szembeni helytállásra.¹⁷

Erdélyi Péter

¹² Sághy Mihály: i.m. 82–83. old.

¹³ Váry Gellért: i.m. 44. old.

¹⁴ Sághy Mihály: i.m. 84. old.

¹⁵ Sághy Mihály: i.m. 85. old.

¹⁶ Sághy Mihály: i.m. 93. old.

¹⁷ A témát feldolgozó írások még: Dudás Lajos: Csongrád nehéz napjai. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1987. 11–29. old., Gát László: 1848–49-es emlékséta Csongrádon. In: Oppidum Csongrád. 1995. Csongrád, 1995. 45–50. old.